

♦ उपयोजित लेखन

१. पत्रलेखन

आपल्या मनातील भावना, विचार, मते मुद्देसूदपणे, सुसंबद्ध पद्धतीने अपेक्षित व्यक्तीपर्यंत लिखित स्वरूपात पोहोचवण्याचे उत्तम माध्यम म्हणजे पत्रलेखन होय.

पत्रलेखन

औपचारिक
(व्यावहारिक)

अनौपचारिक
(घरगुती, कौटुंबिक)

यापूर्वीच्या इयत्तांमध्ये अनौपचारिक व औपचारिक पत्रलेखनाचे काही प्रकार तुम्ही अभ्यासले आहेत.

स्वपरिचय, मागणी व तक्रार या औपचारिक पत्रप्रकारांचा यावर्षी आपण अभ्यास करणार आहोत.

मायना व विषय

ज्यांना पत्र पाठवायचे त्यांचा
पत्ता (लिफाफ्यासह)

औपचारिक पत्रप्रारूपाचे प्रमुख घटक

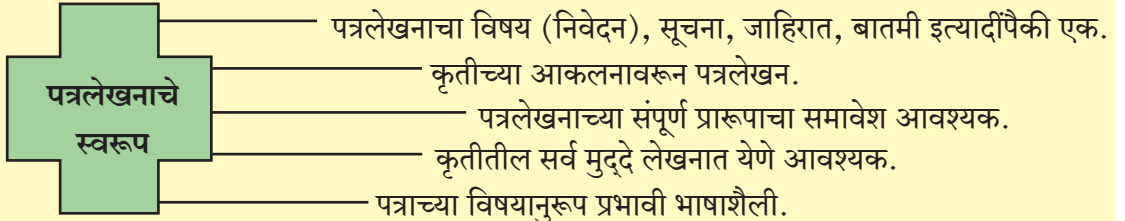
पत्र पाठवणाऱ्याचा
पत्ता व दिनांक

विषयानुरूप मांडणी

मुख्य मजकूर

समारोप

* कृतिपत्रिकेत एखादी सूचना, आवाहन, निवेदन, जाहिरात इत्यादी प्रकारांपैकी एक कृती दिलेली असेल, ती कृती विषय समजून घेऊन तुम्हांला पत्रलेखन करायचे आहे.

औपचारिक पत्राची मांडणी

१. पत्राच्या सुरुवातीला उजव्या कोपऱ्यात पत्र लिहिणाऱ्याचे नाव, हुद्दा, पिनकोडसह पत्ता, दिनांक, ई-पत्ताही असावा.
२. डावीकडे योग्य मायना लिहावा. संबंधित व्यक्तीचे नाव, हुद्दा, पत्ता लिहावा.
३. कृतीत विशेषनाम दिले असेल तरच ते लिहावे. अन्यथा प्रति, प्रेषक याठिकाणी 'अ. ब. क.' असा उल्लेख करावा.
४. औपचारिक पत्रात पत्राचा 'विषय' लिहिणे आवश्यक आहे.
५. विषयानंतर त्या खाली महोदय/महोदया असे लिहून पत्रलेखनास सुरुवात करावी.
६. विषयानुसार लेखन व भाषा असावी.
७. शेवटी योग्य ते संबोधन वापरून समारोप करावा.

लक्षात घ्या, औपचारिक पत्रलेखन ही एक कला आहे, तसेच ते शास्त्रही आहे.

नमुना १

● खालील निवेदन वाचा-

संबंधित विषयासाठी स्व-परिचय पत्र तयार करा.

महात्मा फुले विद्यालय बुलढाणा
आंतरशालेय नाट्यमहोत्सवातील स्पर्धासाठी

एकपात्री प्रयोग कलाकारांची निवड

इच्छुक विद्यार्थ्यांकडून स्व-परिचयपत्र
मागविण्यात येत आहे.

नाट्यविभाग प्रमुख

अंतिम दिनांक
दि. २६
डिसेंबर

पासपोर्ट आकाराचा फोटो आवश्यक

स्वपरिचय पत्राचे मुद्दे

(१) संपूर्ण नाव	(५) शैक्षणिक पात्रता/विशेष प्रशिक्षण
(२) पत्ता	(६) छंद
(३) संपर्क क्रमांक	(७) अनुभव/पारितोषिके
(४) जन्मतारीख	(८) इतर कलांमधील प्रावीण्य

टीप : स्वपरिचयपत्रातील सर्व माहिती विषयानुरूप परंतु काल्पनिक असावी.

नमुना २

अमरावतीकरांना सुवर्णसंधी
'सरगम' संस्था अमरावतीद्वारे आयोजित
'दिवाळी पहाट'
स्थळ - वसंतराव देशपांडे हॉल
कौस्तुभ व सोनाली माडे यांच्या
सुरेल, बहारदार गायनाचा कार्यक्रम

सर्व नागरिकांना निमंत्रण

सर्वांनी सहभागी व्हावे

तृप्त करा कानांना
प्रफुल्लित करा मनाला

सोमवार दिनांक २ नोव्हें.

घरपोच तिकिटांची सोय व हॉलवर विक्री सुरू.

पहाटे ५.३० वाजता

रसिक नागरिक या नात्याने

कार्यक्रमाची तिकिटे संपल्यामुळे हाच कार्यक्रम पुन्हा सादर करण्याची मागणी करणारे पत्र लिहा.

घरपोच तिकिटे मागितल्याप्रमाणे न मिळाल्याबाबत संबंधित व्यक्तीकडे तक्रार करा.

विद्यार्थ्यांसाठी : स्वपरिचय पत्र हा कृतिपत्रिकेतील लेखन विभागात (मूल्यमापनात) समाविष्ट नाही. मात्र, विद्यार्थ्यांसाठी हा प्रकार/घटक उपयुक्त असल्याने, त्याचा अभ्यास करावा.

२. गद्य आकलन

प्रश्नांची रचना करता येणे, हे महत्त्वाचे भाषिक कौशल्य आहे. हे कौशल्य प्राप्त होण्यासाठी 'गद्य आकलन' या घटकाचा समावेश अभ्यासक्रमात करण्यात आला आहे.

दिलेला उतारा वाचून त्यावर आधारित पाच प्रश्न तुम्हांला तयार करावयाचे आहेत. हे पाच प्रश्न असे असावेत, की त्यांची उत्तरे प्रत्येकी एका वाक्यात येतील.

काळजीपूर्वक वाचा	उतारा विचार समजून घ्या.	संकल्पना समजून घ्या.
------------------	----------------------------	----------------------

१. तयार केलेला प्रश्न अर्थपूर्ण असावा.
२. कोण ? कोठे ? केव्हा ? का ? इत्यादी प्रकारच्या प्रश्नांची रचना करण्याचा सराव करावा.
३. प्रश्नाचे उत्तर उताऱ्यातच असेल असेच प्रश्न असावेत.
४. उत्तरे पडताळून पाहावीत.
५. उत्तरे लिहिण्याची आवश्यकता नाही.
६. प्रश्नाच्या शेवटी प्रश्नचिन्ह देणे आवश्यक आहे.
७. उताऱ्याला 'योग्य शीर्षक कोणते असेल' असा प्रश्न तयार करू नये.

नमुना गद्य आकलन उतारा

*** खालील उतारा वाचा व त्याच्या आशयावर प्रश्न तयार करा.**

'पूर्वरंग'.....! लेखक अर्थातच आपले सर्वांचे आवडते पु. ल. देशपांडे. 'पूर्वरंग' हे एक प्रवासवर्णन म्हणून प्रसिद्ध आहे; पण पूर्वेकडील देशांचे प्रवासवर्णन यापेक्षा पूर्वेकडील देशांतील विविध लोकांचे 'अंतरंग' हेच नाव याला साजेसे ठरेल. अर्थातच हे केवळ एक प्रवासवर्णनच नाही, तर ते आहे विविध देशांतील अनेक व्यक्तींचे स्वभाव, राहणी, त्यांचे आचार-विचार एवढेच नव्हे, तर त्यांचे वैशिष्ट्यपूर्ण पोशाख, खाद्यपदार्थ यांचा बारकाईने केलेला अभ्यास आणि त्याचे मनोवेधक चित्रण ! आणि या चित्रणाला पुलंच्या विनोदी शैलीने प्राप्त झालेला अनोखा 'रंग' !

पुस्तकाची सुरुवातच होते लेखकाच्या प्रवास तयारीने ! त्यात लेखकाचा उडणारा गोंधळ, परदेशी जाताना घ्यावी लागणारी इंजेक्शने आणि त्यातील कर्मचाऱ्यांचा गलथानपणा विनोदी भाषेत व्यक्त करताना पुलंनी इतके छान किस्से सांगितले आहेत, की पहिल्यांदा वाचतानाच हे पुस्तक मनाची पकड घेते.

गद्य आकलन उतारा प्रश्न

- (१) 'पूर्वरंग' या पुस्तकाचे लेखक कोण ?
- (२) 'पूर्वरंग' या पुस्तकाचा वाङ्मय प्रकार कोणता ?
- (३) पुस्तकाची सुरुवात लेखक कोणत्या विषयाने करतात ?
- (४) पुस्तकात कोणत्या गोष्टींचा अभ्यास लेखकाने बारकाईने केलेला आढळतो ?
- (५) पुस्तकातून लेखकांच्या कोणत्या लेखन शैलीचा परिचय होतो ?

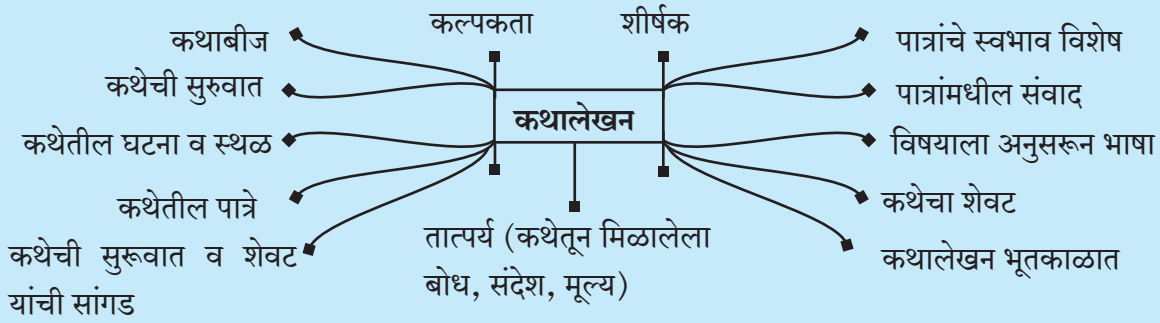
३. कथालेखन

उपयोजित लेखनप्रकारामध्ये 'कथालेखन' हा घटक विद्यार्थ्यांच्या सृजनशील लेखनाला वाव देणारा आहे. कल्पना, नवनिर्मिती, स्वभाषेत प्रकटीकरण हे या वयोगटाचे वैशिष्ट्यपूर्ण पैलू आहेत. कथालेखनाच्या योग्य सरावाने भावी कथालेखक घडू शकतील.

कथाविषयांनुसार कथांचे विविध प्रकार पडतात.

उदा.,

(१) शौर्यकथा (२) विज्ञान कथा (३) बोधकथा (४) ऐतिहासिक कथा (५) रूपककथा (६) विनोदी कथा इत्यादी. कथालेखनाचे महत्त्वाचे घटक जाणून घेण्यासाठी खालील मुद्द्यांचा अभ्यास करून कथालेखन तंत्र जाणून घेऊया.

खालील मुद्द्यांचा सविस्तर विचार करूया.

(१) कथाबीज-

कथालेखन ही कल्पकतेवर आधारलेली कला आहे. कथाबीज हा कथेचा प्राण असतो. कथालेखन करताना कथाबीजाच्या विषयास अनुसरून दैनंदिन निरीक्षण, वाचन, अनुभव, सृजनशील कल्पना, भावना यांचा विचार करून कथाबीज फुलवावे.

(२) कथेची रचना-

कथेला प्रारंभ, मध्य व शेवट असावा. कथेची सुरुवात आकर्षक असावी. वाक्यांची रचना पाल्हाळिक नसावी. अर्थपूर्ण छोटी छोटी वाक्ये असावीत. कथेचा मजकूर सातत्याने उत्कंठावर्धक असावा. कथेतील आशयाला काहीतरी वळण असेल, तर उत्कंठा अधिक वाढते. कथा नेहमी भूतकाळातच लिहावी.

(३) कथेतील घटना व पात्रे-

कथाबीजानुसार कथेतील पात्रे व घटना निवडाव्यात, त्या कथाबीजाला पुढे नेऊ शकतील. घटना घडण्याचे स्थळ सुसंगत निवडावे. पात्र, घटना व स्थळांच्या वैशिष्ट्यांचे बारकावे जाणून घेऊन वर्णन करावे. वर्णन चित्रदर्शी असावे.

(४) पात्रांचे स्वभाव विशेष-

कथेतील आशयाला समर्पक असे पात्रांच्या स्वभाव विशेषांचे व त्यानुसार असलेल्या वर्तनांचे वर्णन करावे. उदा., राग आला तर- त्याने हाताच्या मुठी करकचून आवळल्या इत्यादी.

(५) कथेतील संवाद व भाषा-

कथेत निवडलेल्या परिसराला कथाबीजाला अनुसरून कथेची भाषा असावी. आलंकारिक भाषेचा वापर करून कथेची परिणामकारकता वाढवता येते. विरामचिन्हांचा योग्य वापर करावा. संवादाची परिणामकारकता विरामचिन्हांमुळे निर्माण होते. पात्रांच्या तोंडी पात्रांच्या वैशिष्ट्यांच्या गरजेनुसार ग्रामीण भाषा व बोलीभाषा यांचा वापर सहजतेने करायला हवा. कथेमध्ये वाक्प्रचार, म्हणी यांचा सुयोग्य वापर करावा.

(६) शीर्षक तात्पर्य-

संपूर्ण कथेचा आशय, कथेतील मूल्य/संदेश व्यक्त करणारे शीर्षक असावे. कथेतून मिळणारा संदेश/मूल्य किंवा कथेतील वैशिष्ट्यपूर्ण आशय प्रतिबिंबित करणारे तात्पर्य असावे.

कथालेखन पूर्णतः सृजनशील कल्पकतेवर अपेक्षित आहे. कथाबीज विस्तारासाठी, अपूर्ण कथा पूर्ण करण्यासाठी वेगळा नावीन्यपूर्ण विचार किंवा कल्पना अपेक्षित आहे.

विद्यार्थ्यांनो, तुमच्या सृजनशील कल्पनेला खूप धुमारे फुटू शकतात. त्यांना फक्त निरीक्षण व कल्पकतेने अभिव्यक्त करा.

कथालेखन मूल्यमापनाच्या नियोजित कृती

- (१) कथाविषयांवरून कथालेखन (३) दिलेल्या शब्दांवरून कथालेखन
(२) मुद्द्यांवरून कथालेखन (४) कथेचा पूर्वार्ध देऊन उत्तरार्ध लिहिणे किंवा उत्तरार्ध देऊन पूर्वार्ध लिहिणे.

कथालेखनासाठी वरीलपेक्षा वेगळ्या, सृजनशील पद्धतीने कृतींची मांडणी केली जाऊ शकते. अशा वैविध्यपूर्ण कृतींचा शोध घ्यावा व त्यांचा अभ्यास करावा.

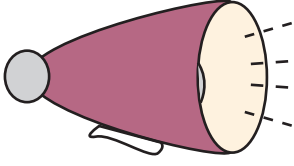
कथालेखन नमुना

- खालील अपूर्ण कथा वाचा. तुमच्या विचार व कल्पनेने कथा पूर्ण करा.

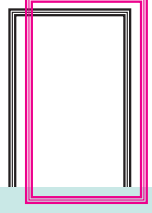
२६ जानेवारी, भारताचा गणतंत्र दिन. अर्णव स्वच्छ शालेय गणवेशात तयार होऊन शाळेत गेला. माननीय प्रमुख पाहुण्यांच्या उपस्थितीत कार्यक्रम सुरू झाला. विद्यार्थ्यांनी ध्वजवंदन केले. राष्ट्रगीत, ध्वजगीत, देशभक्तीपर गीत सादर केले. अध्यक्षांच्या प्रेरणादायी भाषणानंतर अर्णवचे देशभक्तीचा संदेश देणारे व देशभक्ताबद्दल कृतज्ञता व्यक्त करणारे भाषण झाले. वृक्षारोपण, खाऊवाटप झाल्यानंतर मुले घरी जायला निघाली.

अर्णवदेखील आपली तीनचाकी सायकल घेऊन निघाला. सावकाशपणे हुतात्मा चौकापर्यंत पोहोचला. लाल दिव्याचा संकेत मिळताच जागेवरच थांबला. चौकात खूप गर्दी होती. अनेक छोटी मुलं हातात छोटे तिरंगी झेंडे घेऊन पालकांच्या वाहनांवर बसली होती. हिरवा दिवा दिसताच थांबलेली गर्दी पुढे सरकली. अर्णवनेही हाताने चाकाला वेग दिला. एवढ्यात सर्वांचं लक्ष वेधून घेणारं असं.....

- तुम्ही लिहिलेल्या कथेला योग्य शीर्षक द्या व तात्पर्य लिहा.
- तुम्ही कथा तयार करताना व लिहिताना कोणकोणत्या गोष्टी विचारात घेतल्या, त्यांची यादी करा.

४. जाहिरात

‘जाहिरात’ या शब्दातच तिचा अर्थ सामावलेला आहे. इंग्रजीत ‘जाहिरात’साठी Advertisement हा शब्द आहे. यातील ‘Ad’ चा अर्थ ‘कडे’ आणि ‘verfo’ चा अर्थ ‘वळणे’ किंवा ‘लक्ष वेधून घेणे’ असा आहे. म्हणूनच लोकांचे लक्ष एखाद्या गोष्टीकडे वेधून घेते ती जाहिरात होय. यादृष्टीने विविध क्षेत्रांतील निर्मित वस्तू, उत्पादने यांची ग्राहकाकडून मागणी निर्माण करणारी जाहिरात ही एक कला आहे.

आजच्या संगणक व माहिती-तंत्रज्ञानाच्या युगातील इंटरनेट व मोबाईल क्रांतीमुळे जाहिरातक्षेत्राची कक्षा अधिक विस्तारत चालली आहे.

कला, क्रीडा, शिक्षण, आरोग्य, व्यापार, दळणवळण, प्रसारमाध्यम, मनोरंजन अशा सर्वच क्षेत्रात जाहिरातीला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे, म्हणूनच ‘युग’ आहे जाहिरातीचे...’ असे म्हणणे वावगे ठरणार नाही.

● जाहिरातक्षेत्रातील भाषेचा वापर

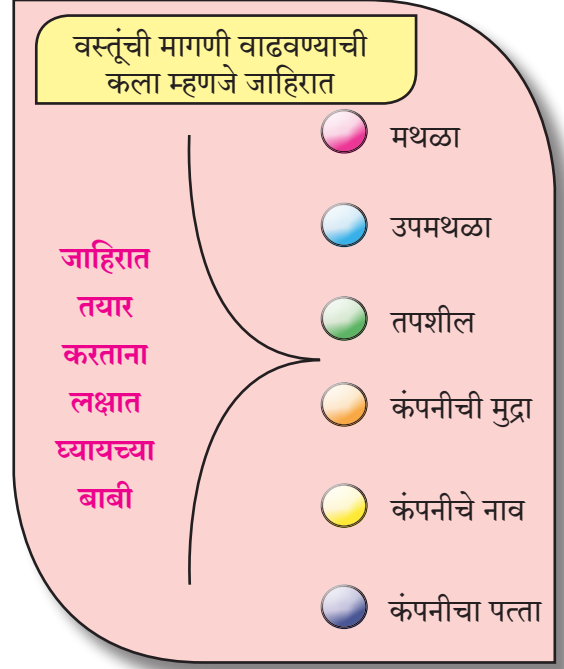
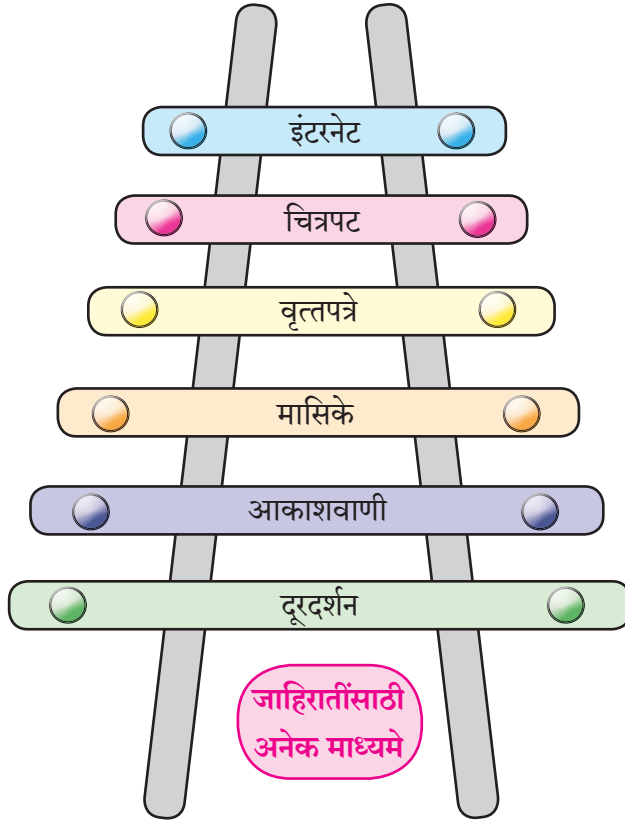
जाहिरात हा संदेश स्वरूपाचा संवाद असतो आणि कोणत्याही संवादाचे महत्त्वाचे माध्यम भाषा हेच असते. या दृष्टीने जाहिरात लेखनात भाषा ही पुढीलप्रमाणे महत्त्वाची ठरते.

● जाहिरातीची भाषा-

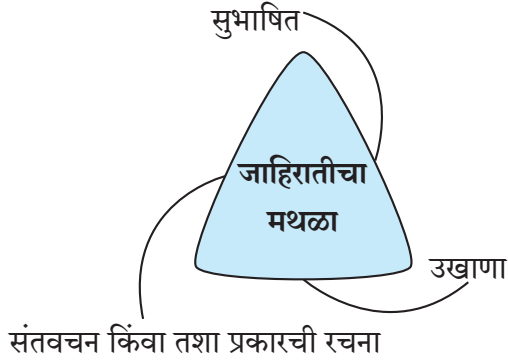
- ← (१) आकर्षक मजकूर.
- ← (२) साधी, सोपी, सरळ, आकर्षक, स्पष्ट व ओघवती भाषा.
- ← (३) बुद्धीला फारसा ताण न देणारी.
- ← (४) ग्राहकाच्या मनात विश्वासाहता निर्माण करणारी.
- ← (५) शब्दांचा गैरवापर न केलेली.
- ← (६) लोकभावनांची जोड, जाण असणारी.
- ← (७) वेचक, अर्थपूर्ण, प्रसन्न व परिणामकारक.
- ← (८) लयबद्ध व वाचकांशी सुसंवाद साधणारी.
- ← (९) विनोदाची झालरही असणारी.
- ← (१०) मानवी भावभावनांची संवेदनशीलता जाणणारी व जपणारी.

उदाहरणादाखल जाहिरातीचे काही नमुने आपण पाहिले, तर त्यातून जाहिरातकलेची विविध रूपे आपल्या लक्षात येऊ शकतात.

आजचे युग जाहिरातीचे युग

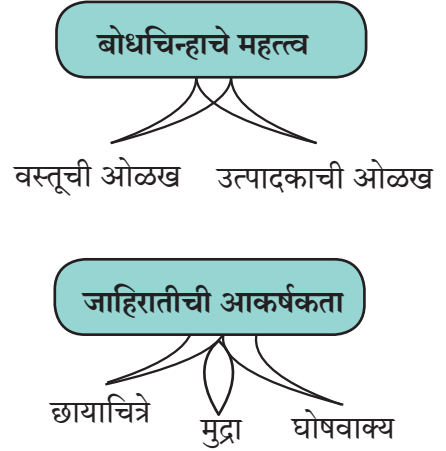
लोकांच्या मनात एखाद्या वस्तूविषयी आवड निर्माण करणे हा जाहिरातीचा हेतू.

जाहिरातलेखनाच्या मूल्यमापनाच्या कृती.

- शब्दांवरून जाहिरात लेखन.
- जाहिरात देऊन त्यावरील कृती सोडवणे.
- विषय देऊन जाहिरात लेखन.
- दिलेल्या जाहिरातीचे अधिक आकर्षक पद्धतीने पुनर्लेखन.
- दिलेल्या मुद्द्यांवर जाहिरात लेखन.

या व्यतिरिक्त वेगळ्या, सृजनशील पद्धतीने कृतींची मांडणी केली जाऊ शकते. अशा सृजनशील वैविध्यपूर्ण कृतींचा शोध घ्यावा व अभ्यास करावा.

जाहिरात लेखन नमुना

नमुना क्र. १

- खालील जाहिरात वाचून त्याखालील कृती करा.

श्री. हनुमंत वाळके यांची व्यायामशाळा

वाळके शक्ती जिम

स्वतःसोबत एक व्यक्ती आणा. **१०% सवलत मिळवा.**

आमची काही खास वैशिष्ट्ये :-

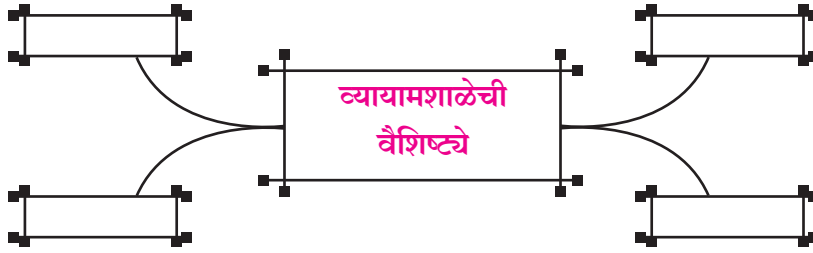
- वातानुकूलित प्रशस्त जागा
- सोयीस्कर वेळा
- आधुनिक यंत्रसामग्री
- अनुभवी शिक्षक
- माफक फी

पत्ता

निरामय सदन, शास्त्री मार्ग, जळगाव

प्रथम येणाऱ्यास प्रथम प्राधान्य.

(अ) चौकट पूर्ण करा.

- (आ) जाहिरातीतील काही मजकूर चुकीचा वाटतो का? सकारण नमूद करा.
- (इ) वरील जाहिरात अधिक आकर्षक बनवण्यासाठी तुम्ही कोणकोणते बदल सुचवाल?

नमुना क्र. २

- नमुना क्र. १ मधील जाहिरातीचे अधिक आकर्षक स्वरूपात पुनर्लेखन करा.

नमुना क्र. ३

- खाली दिलेल्या बातमीच्या मथळ्यावरून आकर्षक जाहिरात तयार करा.
'पाठ्यपुस्तकेतर पुस्तके सवलतीच्या दरात मिळतील.'

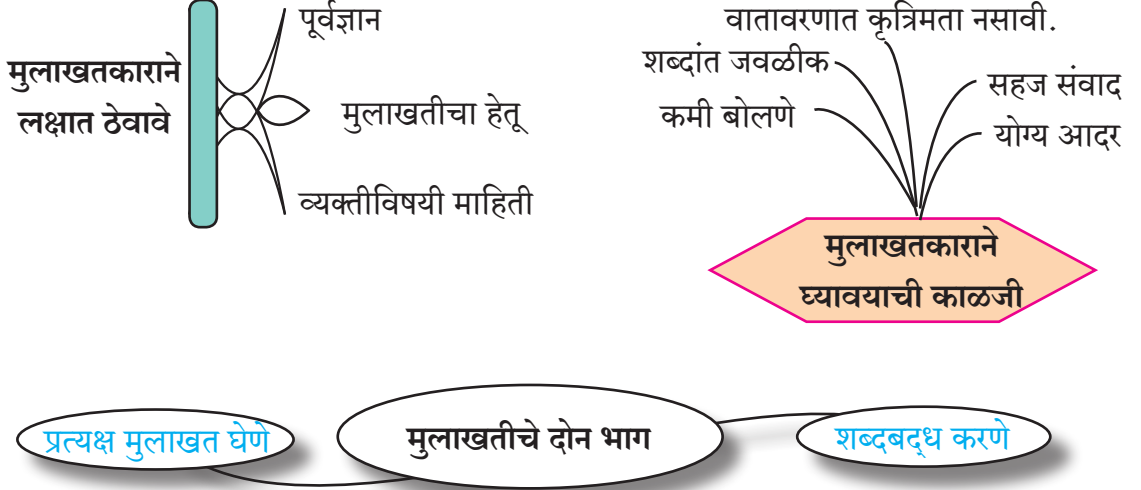
लक्षात घ्या.

- * कमीत कमी शब्दांत जास्तीत जास्त आशय समजणे अपेक्षित.
- * शब्दरचना व वाक्यरचना समजण्यास सोपी असणे आवश्यक.
- * आलंकारिक व काव्यमय शब्दांचा वापर – जाहिरात आकर्षक होण्यास मदत.
- * काळानुरूप जाहिरातीतील भाषा वापरणे आवश्यक.

५. मुलाखत

एखाद्या व्यक्तीशी संवाद साधून तिचे विचार, जीवनकार्य लोकांपर्यंत पोहोचवण्याचे प्रभावी माध्यम म्हणजे मुलाखत होय.

स्वतः कमीत कमी बोलून समोरच्या व्यक्तीला बोलते करण्याची कला मुलाखतकाराने संपादन करावी लागते.

मुलाखतीची वैशिष्ट्ये

मुलाखत घेताना

- (१) प्रश्नोत्तर स्वरूपात संवाद.
- (२) मोकळे वातावरण.
- (३) समोरच्या व्यक्तीचा मान राखत संवाद.
- (४) व्यक्तीला बोलते करणे.

मुलाखत लिहिताना

- (१) सुरुवातीस प्रास्ताविक/परिच्छेद.
- (२) नेमके प्रश्न-उत्तर सविस्तर.
- (३) मूळ आशयाला धक्का न लावता आकर्षक संपादन.

मुलाखत घेणे, मुलाखत देणे, मुलाखत वाचणे व मुलाखत ऐकणे या आनंददायी प्रक्रिया आहेत.

बालमित्र चित्रकला स्पर्धेत तुमच्या शाळेतील चि. अमित/कु. अमिता घोलप यास/हीस राज्य पातळीवर प्रथम क्रमांक मिळाला आहे. त्यासंदर्भात त्याची/तिची मुलाखत घ्या.

मुलाखत लेखन नमुना

विद्यार्थी मित्रांनो,

खालील मुलाखत ही काल्पनिक असली, तरी त्यातील विषय व त्याचे गांभीर्य महत्त्वाचे आहे. व्यसनाधीनता हा सुट्ट व निकोप जीवनाला लागलेला शाप असतो. त्यापासून जाणीवपूर्णक अन् निर्धाराने दूर असलेल्या व्यक्तीनाच सुखी व निरामय जीवनाचा सूर गवसतो. हा आनंदी जीवनाचा मंत्र जाणून घ्या व कोणत्याही लोभाला कधीच बळी पडू नका. स्वतःचे व पर्यायाने समाजाचे निकोप मनच राष्ट्रप्रगतीसाठी आवश्यक असते.

नमस्कार! आज व्यसनमुक्ती दिन. त्या निमित्ताने सोनेगाव या गावात व्यसनमुक्ती केंद्र स्थापन करणारे मानसोपचार तज्ज्ञ डॉ. शैलेश वाघ यांची अक्षय चौधरी यांनी घेतलेली ही मुलाखत वाचा. त्यांच्या 'मुक्तानंद' व्यसनमुक्ती केंद्राबाबत अधिक जाणून घेऊया.

प्रश्न : सर नमस्कार, 'मुक्तानंद' हे केंद्र स्थापन करण्याची गरज का भासली ?

उत्तर : अनेक पालक नेहमीच माझ्याकडे व्यसनमुक्तीबाबत सल्ला घेण्यास व मुलांवर उपचार करण्यास येत. त्यांची गरज व इच्छा ओळखून मी हे केंद्र स्थापन केले.

प्रश्न : डॉक्टर ही किशोरवयीन मुले व्यसनाधीनतेकडे का वळली असतील, असे तुम्हांला वाटते ?

उत्तर : छान प्रश्न विचारला. व्यसनाधीन होण्याची कारणे बरीच आहेत. काही मुले अबोल, आत्मविश्वासाची कमतरता, शैक्षणिक अपयश, कौटुंबिक ताणतणाव, प्रेमभंग यांमुळे मानसिक नैराश्याच्या भावनेला बळी पडून त्यातून बाहेर पडण्यासाठी मित्रपरिवाराचा आधार घेतात. त्यात संधी मिळाल्यास ती व्यसनांकडे आकर्षित होतात.

प्रश्न : मुले एकदम व्यसनाधीन बनतात की सुरुवातीला दुसरे काही सेवन करतात ?

उत्तर : खरं तर, सुरुवातीला गंमत व नंतर सवय म्हणून व्यसन केले जाते. या गोष्टी 'स्लो पॉइझनिंग' आहेत हे त्यांना कळत नाही.

प्रश्न : डॉक्टर या मुलांमध्ये काही वेगळी अशी लक्षणे आढळतात का ?

उत्तर : त्यांना झोप येत नाही, त्यांचे हात-पाय थरथरतात, त्यांना भीती वाटते, कायम अस्वस्थता जाणवत असते; पण ते स्वतःहून कबूल करत नाहीत. दीर्घ संवादानंतरच ती व्यसनाधीनता लक्षात येते.

प्रश्न : व्यसनाधीनतेचे वैयक्तिक आणि सामाजिक दुष्परिणाम होतात का ?

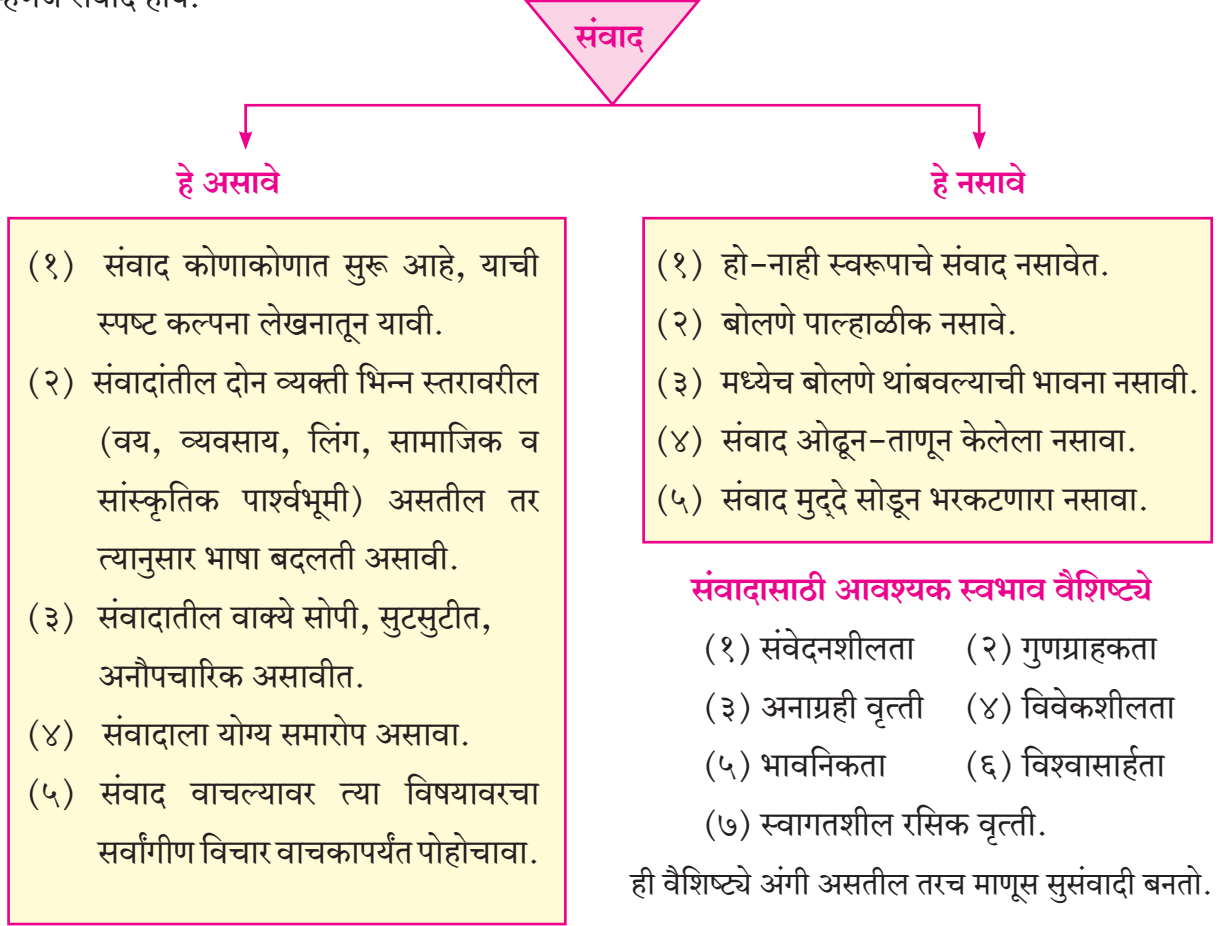
उत्तर : किशोरवयीन मुलांमधील व्यसनाधीनता त्यांच्यासाठी व समाजासाठीही घातक असते.

प्रश्न : डॉक्टर, या परिस्थितीत आपण कोणता सल्ला द्याल ?

उत्तर : पालकांनी मुलांशी मोकळा संवाद साधावा. विचार, मत व्यक्त करण्याचे स्वातंत्र्य असावे. घरातील वातावरण सुसंवादी व मैत्रीपूर्ण असावे. प्रत्येक व्यक्ती स्वतंत्र व्यक्तिमत्त्व आहे याची सर्वांनीच जाण ठेवावी.

६. संवाद लेखन

संवाद लेखन या घटकाचे प्रमुख उद्दिष्ट विद्यार्थ्यांना सुसंवादी बनवणे. 'संवाद कौशल्य' हा प्रभावी व्यक्तिमत्त्वाचा अपरिहार्य पैलू आहे. उत्कृष्ट संवाद साधणारी व्यक्ती त्यांच्या कार्यक्षेत्रात स्वतःचे वेगळेपण सिद्ध करते. विशिष्ट विषयावर व्यक्त केलेली मतमतांतरे, त्या विषयावरचे चिंतन व विषयानुरूप सुसंगत असे संभाषण म्हणजे संवाद होय.

विद्यार्थ्यांसाठी सूचना

जागतिक पर्यावरणदिनानिमित्त 'आनंदनिकेतन' या वृक्षवाटिकेतर्फे
वृक्षारोपण कार्यक्रमाचे आयोजन
इच्छुक विद्यार्थ्यांनी २५ एप्रिलपर्यंत वर्गशिक्षकांकडे आपली नावे नोंदवावीत व
५ जूनला सकाळी ७.३० ला शाळेत जमावे.
टीप :- येताना उन्हाळी सुट्टीत जमवलेल्या फळबिया सोबत आणाव्यात.

वरील सूचना वाचा. तुम्ही व तुमचा मित्र यांच्यातील संवाद लिहा.

संवाद लेखन नमुना

	एक मित्र (राजू)	दुसरा मित्र (संजू)
राजू	:	आपल्या फळ्यावरची सूचना वाचली का ?
संजू	:	हो वाचली नं आणि मी त्या कार्यक्रमाला जाणार आहे. मी नावही दिलंय. अरे, तू येतोस नं ?
राजू	:	हे काय विचारणं झालं ? माझी तर खूप दिवसांपासून तयारी सुरू आहे.
संजू	:	तयारी ? अन् ती कशी काय ?
राजू	:	अरे ! ती सूचना तर आता आली व आत्ता सर्वांना कळले ; पण माझी तयारी आधीच झाली.
संजू	:	कोणती तयारी केलीस रे तू ?
राजू	:	जंगलतोड आणि त्याचे परिणाम हे वारंवार ऐकून माझ्या मनावर इतका परिणाम झाला, की झाडं आपणच लावायची असा मी निश्चय केला. मी खूप रोपे तयार केली. अनेक झाडांच्या बिया गोळा करून ठेवल्यात.
संजू	:	वा ! राजू, तू छान तयारी केलीस. मी तुला हे करायला मदत करीनच ; पण माझ्याकडे जेवढ्या बिया आहेत त्यासुद्धा मी घेऊन येणार आहे.
राजू	:	आपण दोघे मिळून आपल्या परिसरात सुद्धा त्यादिवशी काही झाडं लावू.
संजू	:	राजू, मला तुझा मित्र असल्याचा अभिमान वाटतो, कारण तू सुद्धा माझ्यासारखाच वृक्षप्रेमी आहेस.

वरील संवादाचा मजकूर केवळ नमुना आहे. दिलेल्या विषयावर विद्यार्थ्यांनी अधिक प्रभावी संवादलेखन करावे.

७. वृत्तान्त लेखन

वृत्तान्त लेखन

घडलेल्या घटनेचे नेमके वर्णन

* वृत्तान्त लेखनात राग, आनंद, दुःख, आश्चर्य इत्यादी तीव्र भावना व्यक्त करणे अपेक्षित नाही.

कल्पनेला अजिबात वाव नाही

लक्षात ठेवा

सत्यकथन व वस्तुनिष्ठता यांस महत्त्व

* सभा, संमेलने, शिबिरे, कार्यशाळा यांच्याविषयी एखाद्या घटनेसंबंधी सविस्तर व क्रमवार माहिती सांगणे म्हणजे वृत्तान्त लेखन होय.

वृत्तान्त लेखन

आटोपशीर व आकर्षक पद्धतीने लेखन आवश्यक

दिनांक, वेळ, ठिकाण देणे आवश्यक

- खालील विषयावर वृत्तान्त लेखन करा.

लक्ष द्या.

घटनेचे नेमके वर्णन
स्थळ, काळ, व्यक्ती यांचा अचूक उल्लेख
लहान वाक्ये व लहान परिच्छेद
घटनांचा योग्य क्रम
स्पष्टीकरण
मथळा

वृत्तान्त

नवमहाराष्ट्र विद्यालय

विमाननगर, वसई

जागतिक विज्ञानदिन सोहळा

जागतिक विज्ञानदिनानिमित्त सुप्रसिद्ध

खगोल शास्त्रज्ञ

डॉ. जयंत नारळीकर यांचे व्याख्यान

प्रमुख उपस्थिती-

२८ फेब्रुवारी

वेळ

सकाळी ११ वाजता

स्थळ-

डॉ. होमी भाभा सभागृह

वृत्तान्त लेखन नमुना

❀ स्वच्छता अभियान कार्यक्रम ❀

२ ऑक्टोबर, आष्टी जि. चंद्रपूर येथील शारदा विद्यालयात महात्मा गांधी जयंती निमित्त स्वच्छता अभियान कार्यक्रम संपन्न झाला. या दिवशीच्या कार्यक्रमाचे प्रमुख पाहुणे म्हणून शहरातील प्रसिद्ध आहारतज्ज्ञ डॉ. जयंत करोडे उपस्थित होते, तर अध्यक्षस्थान शाळेच्या मुख्याध्यापकांनी भूषवले.

इयत्ता आठवी ते दहावी साठी 'स्वच्छ भारत सुंदर भारत' या विषयावर वक्तृत्व स्पर्धा आयोजित केली होती. इयत्ता अकरावी व बारावीच्या विद्यार्थ्यांनी परिसरात 'स्वच्छता अभियान' राबवले. प्रमुख पाहुण्यांनी 'माझी शरीर स्वच्छता आणि आहार' या विषयावर उत्तम उद्बोधन केले. प्रत्येक स्पर्धेतील पहिल्या तीन क्रमांकांना बक्षिसे देण्यात आली. अध्यक्षीय भाषणानंतर श्री. गावंडे सरांनी आभारप्रदर्शन केले. पसायदानाने कार्यक्रमाची सांगता झाली. त्यानंतर सर्व विद्यार्थ्यांना खाऊ देण्यात आला.

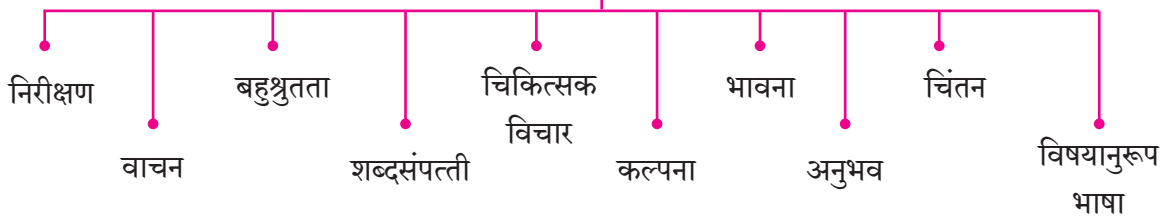
- वरील वृत्तान्त वाचा व त्यासाठीची कृती तयार करा.

८. लेखनकौशल्य

निबंध लेखन

इयत्ता नववीमध्ये आपण विविध लेखनकौशल्यांच्या प्रकारांचा अभ्यास करूया. निबंधलेखन म्हणजे विषयानुरूप केलेली विचारांची मुद्देसूद मांडणी होय. एखाद्या विषयाच्या अनुषंगाने आपल्या मनात येणारे विचार, भावना, कल्पना, स्वानुभव यांना प्रभावी भाषेत मुद्देसूदपणे मांडणे म्हणजे निबंधलेखन. निबंधलेखनात लिहिणाऱ्याच्या विचारांचे प्रतिबिंब पडत असते. लेखनकौशल्याचा विकास व अभिव्यक्ती क्षमतेचा विकास हे निबंधलेखन घटकाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे.

निबंधलेखनासाठी आवश्यक गोष्टी/क्षमता

पाठ्यपुस्तकातील निबंधलेखन-लेखनकौशल्यांतर्गत आपण इयत्ता नववीसाठी प्रसंगलेखन, आत्मकथन, कल्पना प्रधान या निबंधप्रकारांचा अभ्यास करूया.

कल्पकता, तर्कसंगती, विचाराची सुसंगत व सुसंबद्ध मांडणी ही लेखनकलेची काही वैशिष्ट्ये आहेत. आपण निबंध लिहितो म्हणजे विषयाच्या अनुषंगाने असलेले आपले वाचन, चिंतन, निरीक्षण, विचार व भावना यांना शब्दबद्ध करतो. आपले अनुभव मुद्देसूदपणे मांडतो. त्यासाठी प्रत्येक अनुभवाकडे संवेदनशीलतेने पाहता यायला हवे. आपल्या शब्दांतील अनुभव इतरांच्या मनाला भिडेल असा मांडता यायला हवा. शब्दांतून भाषासौंदर्य व्यक्त व्हायला हवे.

वाचन, आकलन, निरीक्षण, विचार, भावना, कल्पना व अनुभव यांची प्रभावी शब्दांत अभिव्यक्ती हा लेखनकौशल्य विकासाचा गाभा आहे.

निबंधलेखनासाठी आवश्यक क्षमता, कौशल्ये, अभ्यास घटक हे सर्वच निबंधप्रकाराबाबत समान असले तरी प्रत्येक निबंध प्रकाराचे स्वतःचे वेगळेपण असते. निबंध प्रकार हाताळताना ती वैशिष्ट्ये लक्षात घेणे, ती अभ्यासणे, सुयोग्य उपयोग करणे आवश्यक ठरते.

(१) प्रसंगलेखन-

आपण अनुभवलेली, ऐकलेली, एखादी घटना, एखादा प्रसंग, एखादा विचार, एखादी समस्या आपल्याला नेहमीच विचार करायला प्रवृत्त करित असते. तो प्रसंग जर आपल्या बाबतीत घडला तर आपली प्रतिक्रिया काय असेल? असा विचार केल्यास आपण प्रसंगाचे विश्लेषण तटस्थपणे करू शकतो. अशा विचारांना, भावनांना, संवेदनशीलतेची, भावनिकतेची जोड देऊन शब्दबद्ध केले, तर तो प्रसंग वाचणाऱ्याच्या मनाला भिडतो त्या प्रसंगाचे शब्दचित्र डोळ्यांसमोर उभे राहू शकते. आपल्या भावना प्रभावीपणे मांडण्याचे कौशल्यही व्यक्त होऊन लेखनकौशल्याचा, अभिव्यक्ती क्षमतेचा विकास साध्य होऊ शकतो.

प्रसंगलेखन करताना लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे :

- (१) प्रसंगाची, घटनेची कल्पना
- (२) सूक्ष्म निरीक्षण
- (३) भावनांची अभिव्यक्ती
- (४) चित्रदर्शी संवेदनशील लेखन

प्रसंगलेखन नमुना

● खालील बातमी वाचा.

कारगिल दिन

अमर जवान मेजर रमाकांत
मातृभूमीच्या सेवेत शहीद.
अकोला शहराने सुपुत्र गमावला.
देशकार्यासाठी शहीद मेजर रमाकांत यांना
भावपूर्ण श्रद्धांजली

स्थळ : आदर्श विद्यालयाचे पटांगण. वेळ संध्या. ६ वा.

वरील प्रसंगी तुम्ही उपस्थित होता अशी कल्पना करा. त्या भावपूर्ण प्रसंगाचे लेखन करा.

(२) आत्मकथन-

आत्मलेखन करताना लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे :

- (१) सजीव आणि निर्वीच घटकांबाबत सर्वसमावेशक विचार.
- (२) त्यांच्या भावना, सुखदुःख, सवयी, उपयोगिता, कार्य यांचा शोध निरीक्षणशक्तीने घेणे.
- (३) आपण स्वतः ती वस्तू आहोत अशी कल्पना करणे.
- (४) कल्पनाशक्तीच्या माध्यमातून नाट्यपूर्ण रीतीने कल्पना मांडणे.
- (५) संपूर्ण लेखन करताना भाषा प्रथमपुरुषी एकवचनी असावी.

आत्मकथन नमुना

- ◆ वाहने हळू चालवा.
- ◆ पुढे एक किलोमीटरचा घाट आहे.
- ◆ गरज पडेल तेव्हा कर्णभोंगा वाजवा.
- ◆ गतिरोधकावर वाहनाची गती कमी करा.
- ◆ वाहन चालवतांना भ्रमणध्वनी बंद ठेवा.
- ◆ लक्षात ठेवा - 'नाही पेक्षा उशीर बरा'.

वर दिलेला महामार्गावरील सूचनाफलक तुमच्याशी बोलतो आहे, अशी कल्पना करा व त्या घटकाचे आत्मकथन लिहा.

(३) कल्पना प्रधान

कल्पना प्रधान लेखन करताना लक्षात घ्यावयाचे मुद्दे

- (१) कल्पनाप्रधान लेखनकौशल्याचा उद्देशच कल्पना करता येणे हा आहे.
- (२) मुख्य कल्पना निबंधाच्या शीर्षकातच दडलेली असते.
- (३) एकातून दुसरी कल्पना अशी कल्पनांची साखळी लेखनकौशल्य वाढवते.
- (४) कल्पना वास्तवाला धरून किंवा गमतीदार असावी.
- (५) विषयासंबंधी सुचलेल्या कल्पनांचा विस्तार करावा.

• हे शब्द असेच लिहा.

विद्यार्थ्यांनो, प्रत्येक शब्दाला स्वतःचा अर्थ असतो. वर्णांचा अर्थपूर्ण समूह म्हणजे शब्द. ही शब्दांची व्याख्या हेच दर्शवते. त्याचप्रमाणे शब्दाला संदर्भानुसारही अर्थ प्राप्त होतो.

उदा., (१) आज माझ्या आजीची पाठ खूप दुखत होती.

(२) आज मी 'वंदय वन्दे मातरम्' कविता पाठ केली.

पाठ या एकाच शब्दाचे दोन्ही वाक्यांतील अर्थ भिन्न आहेत. याचप्रमाणे 'शब्द' जर चुकीचा लिहिला गेला तरी त्याचा अर्थ बदलू शकतो. अगदी वेगळ्याच अर्थाचा शब्द तयार होऊ शकतो.

उदा., (१) कृतज्ञ- उपकाराची जाण असलेला

कृतघ्न- उपकाराची जाण न ठेवणारा

(२) पाणी- पिण्याचे पाणी/जल

पाणि- हात

पाणी शब्द पाणि असा लिहिल्याने केवळ ऱ्हस्व (ईकार), दीर्घ (ईकार) लिहिल्याने शब्दाचा अर्थच बदलला.

यावरून लक्षात येते, की आपले म्हणणे अपेक्षित योग्य अर्थवाही होण्यासाठी शब्दांचे सुयोग्य म्हणजेच लेखननियमांनुसार लेखन होणे आवश्यक असते.

खाली काही असे शब्द दिलेले आहेत, की जे नेहमी तुमच्या वाचनात, लेखनात येतात; परंतु ते चुकण्याची शक्यताही असते. या शब्दांचा अभ्यास करा. त्यांचे उच्चारानुसार लेखन (योग्य लेखन नियमांनुसार) समजून घ्या. त्यांचा सराव करा व त्यांचे योग्य उपयोजन करा.

अंतःकरण	गरिबी	प्रीती	व्यक्तिमत्त्व
अनिर्णित	चमत्कृती	सत्कृत्य	गरीब
अर्थशास्त्रज्ञ	जीवितकार्य	महत्त्व	सामूहिक
अस्तित्व	ठरावीक	मूर्तिपूजा	सार्वजनिक
आशीर्वाद	तत्त्वज्ञान	मैत्रीण	सार्वत्रिक
उज्ज्वल	दातृत्व	मैत्रिणीला	साहित्यिक
उन्मेष	दीपप्रज्वलन	वक्तृत्व	सूचना
ओजस्वी	दृष्टिकोन	वाङ्मय	स्फूर्ती
औचित्य	निर्मिती	विषण्ण	सृजनशीलता
ऋणनिर्देश	निर्भर्त्सना	वैफल्य	स्मृतिदिन
कर्तृत्व	निष्क्रिय	वैशिष्ट्य	स्मृती
कीर्ती	परिस्थिती	हळूहळू	हार्दिक
कुत्सित	परीक्षा	क्रीडांगण	हृदय

• पारिभाषिक शब्द

ज्ञानप्रसाराच्या विविध माध्यमांत आणि जीवन व्यवहारात सतत बदल होत असतात. साहजिकच त्या त्या ज्ञानक्षेत्रात वा व्यवहारात प्रचलित शब्दांहून वेगळे शब्द वापरले जातात. विशिष्ट ज्ञानक्षेत्रातील माहिती, संकल्पना यांच्या प्रकटीकरणाला योग्य ठरतील असे शब्द वापरण्याची गरज असते. भाषिक व्यवहाराच्या या वेगळेपणातून ज्ञानक्षेत्रांची वा व्यवहारांची परिभाषा सिद्ध होते. अशा परिभाषेतून शास्त्रभाषेचा व ज्ञानभाषेचा विकास होत असतो. बदलते जीवनव्यवहार, वाढत्या गरजा आणि विस्तारणारी ज्ञानक्षेत्रे यांनुसार 'पारिभाषिक संज्ञा' निर्माण होतात.

पारिभाषिक पदनामांच्या वापरामुळे किंवा पारिभाषिक संज्ञांच्या वापरामुळे विचार, संकल्पना यांच्या प्रकटीकरणात विशिष्टता, निर्दोषता येते. पारिभाषिक संज्ञांचा मूळ उद्देश व्यवहारसापेक्ष भाषेचे उपयोजन हा आहे.

शिक्षण, विविध शास्त्रे, प्रशासन, आरोग्य, समाज, उद्योग, व्यापार, न्याय, आर्थिक व्यवहार, कला, संस्कृती इत्यादी विविध क्षेत्रांमध्ये आवश्यकतेनुसार पारिभाषिक संज्ञा उपयोगात आणल्या जातात. या संज्ञांमुळे ज्ञानव्यवहार अधिक प्रभावी आणि सुस्पष्ट होतात. या दृष्टीने पारिभाषिक संज्ञांना अनन्यसाधारण महत्त्व असते.

Calligraphy	सुलेखन	Secretary	सचिव, चिटणीस
Academic Qualification	शैक्षणिक अर्हता	Children's Theatre	बालरंगभूमी
Action	कार्यवाही/कृती	Comedy	सुखात्मिका
Census	जनगणना	Agent	अभिकर्ता/प्रतिनिधी
Casual Leave	नैमित्तिक रजा	Category	प्रवर्ग
Anniversary	वर्धापनदिन	Bio-data	स्व-परिचय
Corporation	महामंडळ, निगम	Bonafide Certificate	वास्तविकता प्रमाणपत्र
Daily Wages	दैनिक वेतन, रोजंदारी	Book Stall	पुस्तकविक्री केंद्र
Lyric	भावगीत	Dismiss	बडतर्फ
Magazine	मासिक-पत्रिका	Event	घटना
Medical Examination	वैद्यकीय तपासणी	Exchange	देवाण-घेवाण,
Express Highway	द्रुतगती महामार्ग		विनिमय करणे
News Agency	वृत्तसंस्था	Official Record	कार्यालयीन अभिलेख
Exhibition	प्रदर्शन	Orientation	निर्देशन, उद्बोधन
General Meeting	सर्वसाधारण सभा	Part Time	अंशकालीन, अर्धवेळ
Government Letter	शासकीय पत्र	Goodwill	सदिच्छा
Programme	कार्यक्रम	Handbill	हस्तपत्रक
Plumber	नळ-कारागीर	Honorable	माननीय
Pocket Money	हातखर्च	Humanism	मानवतावाद
Index	अनुक्रमणिका	Registered Letter	नोंदणीकृत पत्र
Junior Clerk	कनिष्ठ लिपिक	Receptionist	स्वागतिका
Refreshment	अल्पोपहार	Journalism	वृत्तपत्रकारिता

पूरक पुस्तके व संदर्भग्रंथ यांची यादी

- (१) हाती ज्यांच्या शून्य होते- संपादन अरुण शेवते.
- (२) मुसाफिर- अच्युत गोडबोले
- (३) एक होता कार्व्हर- वीणा गवाणकर
- (४) मन में है विश्वास- विश्वास नांगरे पाटील
- (५) आय डेअर- किरण बेदी
- (६) आकाशाशी जडले नाते- जयंत नारळीकर
- (७) समिधा- साधनाताई आमटे
- (८) खरेखुरे आयडॉल- सुधा मूर्ती
- (९) संस्कृतीच्या पाऊलखुणा- द. ता. भोसले
- (१०) व्यक्ती आणि वल्ली- पु. ल. देशपांडे
- (११) झाडाझडती- विश्वास पाटील
- (१२) स्वामी- रणजित देसाई
- (१३) सुगम मराठी व्याकरण व लेखन - मो. रा. वाळंबे

महत्त्वाच्या संकेतस्थळे व लिंक्सची यादी

https://en.wikipedia.org/wiki/Vasant_Purushottam_Kale
https://en.wikipedia.org/wiki/Prabodhankar_Thackeray
https://en.wikipedia.org/wiki/Kaziranga_National_Park
www.kaziranga-national-park.com/
https://en.wikipedia.org/wiki/Olympic_Games
https://en.wikipedia.org/wiki/Jayant_Narlikar
https://www.youtube.com/watch?v=_POUfe2zVe0
https://en.wikipedia.org/wiki/Shankar_Ramchandra_Kharat
https://en.wikipedia.org/wiki/Helen_Keller

शिक्षकांनी पाठ्यपुस्तकात दिलेली पूरक पुस्तके, संदर्भ ग्रंथ, संकेतस्थळे व लिंक्स यांचा वापर करून पाठ्यघटकाशी संबंधित अधिक माहिती मिळवावी. त्या माहितीचा अध्यापनात संदर्भ म्हणून वापर करावा.